

A ROMÁN MODERNIZÁCIÓ TÖRTÉNETÉRŐL

Az európai integráció problematikája egyetlen közép-kelet-európai országban sem hiányzik, de talán nem tévedek, ha azt állítom: Románia esetében partikuláris képet nyújt. Ezzel a folyamattal és elvvel ugyanis mindenki egyetért, ám amikor európai normák meghonosításáról van szó, a látszólagos szilárd egység pillanatok alatt széttöredezik. Nincs szükség körmönfont kutatási technikákra, hogy kiderítsük: a románok nagy részének Európa-képe – a félévszázados elszigeteltség miatt is – mítikus, ennél fogva az integrációs folyamatban az attitűd és a viselkedés közötti eltérés számottevő.

Nem feladata e rövid írásnak a fenti tétel illusztrálása, de annyit mindenképpen el lehet mondani, hogy az európai felzárkózás körüli viták, diskurzusok félelmetesen összecseengnek a két világháború közötti hasonló témájú szövegekkel. Arról nem is szólva, hogy a mai diskurzus lépten-nyomon úgy hivatkozik a klasszikusokra, mint-ha egy híres régi idézet a különböző integrációs stratégiákat jobban legitimálná, mint az ország mai és holnapi gazdasági érdekeinek racionális megfogalmazása.

Így aztán az európai integrációként felfogott modernizálás hátterének vizsgálata több mint időszerű, és a háttér elemzése nem tekinthető csupán privát szellemi kalandnak. Pászka Imre szegedi szociológus felmérte ezt az igényt és, úgy tűnik, egy hosszú távú programot követ. Ezt a benyomást erősíti meg az is, hogy 1994-ben egy csaknem 400 oldalas szöveggyűjteményt közölt, s csak ezt követően, 1999-ben azt a közel 200 oldalas kitévő tanulmányt, amelyben nagy hozzáértéssel elemzi mintegy 100 év román felzárkózási kísérleteit és az azokban kitapintható önismeretet.

Pászka Imre 1994-es szövegválogatásának (*Román eszméletörténet 1866–1945. Önismeret és modernizáció a román gondolkodásban*). Aetas-Századvég) lektorálását a kiváló Románia-szakértő, Szász Zoltán történész és az időközben elhunyt jeles kolozsvári szociológus, Ion Aluas vállalta. A szövegek fordításából Pászka mellett részt vállalt Bálintfi Ida Mária, Bálintfi Ottó, Fikl Klára, Horváth István, Ana Hotopan és Németi Rudolf. A nagyszámú munkatárs bevonása ellenére egy ilyen válogatás kivitelezése rengeteg komoly csapdát rejthet. Minthogy Magyarországon jelentős a román szakértők száma, a válogatónak kell eldöntenie, hogy a magasan képzett publikumnak szánja-e a kötetét, a tudományos kutatónak, vagy a románul nem tudó, de a téma iránt érdeklődő egyetemi hallgatónak, kutatónak. Nem könnyíti a válogató helyzetét az a körülmény sem, hogy a román társadalomtudományi irodalomból nagyon sok magyar fordítás készült. Ízelítőül hadd említsük meg, hogy Constantin Dobrogeanu-Gherea, Dimitrie Gusti, Constantin Rădulescu-Motru tanulmányai már a hetvenes-nyolcvanas években önálló kötetekben jelentek meg, a rendszerváltás után pedig Emil Cioran, Mircea Eliade, Nicolae Iorga, Henri H. Stahl írásait adták ki magyar nyelven. És természetesen nem feledkezhetünk meg a korábban megjelent Horváth Andor féle válogatásról (*Korszellem és önismeret*. Bukarest: Kriterion 1988) sem.

Egyetemi oktatóként Pászka Imre belátta, hogy a – gyakran hozzáférhetetlen – gazdag fordításirodalom mellett olyan kötetet kell összeállítania, amely mind a hallgatók, mind pedig a képzett érdeklődők számára átfogó képet nyújthat a jelzett korról és problematikáról. Szemmel láthatóan arra törekedett, hogy nemcsak eszmei-politikai szempontból különböző szerzőket állítson csatasorba, hanem műfaji szempontból is legyen változatos a gyűjtemény. Doktori dolgozatrészlettől vitacikkig, nyilvános előadástól gazdaságtörténeti elemzésig vagy filozófia-esszéig, a román eszmetörténet majd minden műfajával találkozik itt az olvasó. Számomra legitim minden egyes darab lefordítása és beemelése a kötetbe. Csupán az vethető fel, hogy nem kellett volna-e fejezetekbe csoportosítani a szövegeket?

De lássuk magukat az egyes szövegeket. A válogatásba beiktatott első részlet Garabet Ibrăileanu, a múlt század első évtizedének legtekintélyesebb szociál-liberális beállítottságú irodalomkritikusról gyakran idézett *Kritikai szellem a román kultúrában* című művéből származik. A modern román irodalom egyik legelismertebb irányítója a XIX. század előtti nyugati hatásról ír, és a XIX. századi kritikai gondolkodás megjelenéséről értekezik. Ezzel szemben Pompiliu Eliade bukaresti egyetemi tanár itt olvasható műve alig ismert, mert 1898-ban Franciaországban jelent meg, s csaknem egy évszázaddal később, a nyolcvanas években fordították le román nyelvre. Az itt közölt részlet érzékletesen mutatja be, hogy az úgynevezett fanarióta korszakban érvényesült görög befolyás miként adja át a helyét a franciának.

A századforduló e két – lényegében művelődéstörténeti – tanulmánytöredéke az Európa felé való nyitás üdvös voltát jelzi. Ezzel szemben a következő két tanulmány (illetve részlet) szerzői tulajdonképpen a modern Romániát létrehozó úgynevezett negyvennyolcas liberális nemzedék konzervatív bírálatát nyújtó csoportosulás, a Junimea tagjai. Theodor Rosetti és A. D. Xenopol írásai nem „akadémikus” művek, hanem lényegében egy múlt századi ideológiai vita dokumentumai. Mindkettő a liberális állam- és nemzetépítő stratégiának az 1860-as években alkalmazott – nem egyszer téves – módszereit, eredményeit bírálja.

Ezek után kissé meglepő, hogy a következő részlet 1939-ből való. Ebben C. Rădulescu-Motru professzor értekezik – bizonyító adatok nélkül – a román nép lélektanáról. Észleletei nem a románokat, hanem az egyébként befolyásos szerző pillanatnyi és egyre jobboldalibb nézeteit illusztrálják. A román lelkiségnek szentelt részletet egy század eleji (narodnyik) mozgalom vezérétől, Constantin Sterétől származó szöveg követi. A kétségtelenül népszerű politikus itt a szociáldemokrata és poporanista nézőpontot ütközteti Románia századfordulós iparosítása kapcsán.

Ugyancsak meghökkentő a két világháború közötti legjelentősebb parasztpárti ideológustól és közgazdásztól, Virgil N. Madgearutól közölt tanulmány is. Az itt megjelentetett előadás ugyanis nem a faluról, az agrárviszonyokról szól – amint azt az olvasó elvárna –, hanem a romániai városfejlődésről. Az agrárkérdésről szól viszont a következő részlet: a századforduló kétségtelenül legjelentősebb szociáldemokrata ideológusa azt elemzi, hogy mi is történt a nyugati modell múlt századi átvétele, a kapitalista viszonyok meghonosodása után Romániában. Constantin Dobrogeanu-Gherea szerint a félf feudális ókirályságban a kapitalizmus új jobbagyságot eredményezett.

A kötetben két tanulmányrészlettel csupán Lucian Blaga – az egyedüli román gondolkodó, aki filozófiai rendszert alkotott – szerepel. A kis és a nagy kultúra viszonyát, valamint a görög-keleti vallás befolyását dokumentáló „bipoláris szellemkör” természetét tárgyaló két szöveg valóban fontos, hiszen a két világháború közötti viták homlokterében állt. A Blaga-részletek után ezúttal szervesen következik Constantin Noica esszéje a román filozófia történetéről. Noica számvetése szelektív, mert Cantemir, Haşdeu, Conta, Xenopol, Pârvan, Rădulescu-Motru, Blaga és Nae Ionescu mellett nem ismer más jelentős szerzőt.

A válogatást Pászka Imre utószó gyanánt prezentált tanulmánya zárja. *A fordított folyamatok alternatívái* című írás szerencsére nem csupán a válogatásba felvett szerzők magyarázata, hanem a román modernizáció önálló, szakszerű összefoglalója. Ugyancsak hasznosak a szerzőket bemutató szócikkek és az eszmetörténeti kronológia.

Mindent összevetve: ami a válogatáskötetben szerepel, érvényes és hozzásegít a román társadalomról való gondolkodás megismeréséhez. Az említett szerzők, a kronológiában kidomborított irányzatok egyike sem kerülhet meg. Mégis, a beválogatott részletek és a zárótanulmány között feszültség lappang, pontosan azért, mert a Pászka-szöveg a román gondolkodás jóval szélesebb spektrumára támaszkodik, mint amit a válogatásba sikerült megjeleníteni. Éppen ezért hiányolom, hogy az eszmetörténeti kronológia – amelyben szerepel a junimism, sămănătorism, poporanism és țăranism – teljességgel mellőzi a liberális, szociáldemokrata és nacionalista-ortodoxista áramlatokat. Ugyanígy, az 1866–1945 közötti időszak illusztrálásakor nem feledkezhetünk meg néhány olyan befolyásos személyiségről sem, mint elsősorban a történész Nicolae Iorga, a filozófus Nae Ionescu, a teológus-költő Nechifor Crainic, a szociológus Dimitrie Gusti. Csakis az itt említett szerzők művei ismeretében adhatunk igazat Pászka Imrének a román társadalomról szóló kemény megállapítását illetően: „A román társadalomban, mint láttuk, a modernizáció nyugati típusát mindvégig erős ellenszenv kísérte, azonban a két világháború között ez radikális formákat öltött, amelynek eszmeisége fokozta az egész folyamat illuzórikus voltát. Ez az eszmeiség politikai síkon a diktatúrát készítette elő. A gazdasági síkon a korporatív struktúrák megteremtését, szellemi síkon mely mindezeket megelőzte és előkészítette, tovább mélyítette az elhúzódó identitászavarokat” (1994:346).

Mintha az 1994-es válogatás döntően liberális és szocialista jellegét akarná kiegyensúlyozni *A román hivatáselit* (Budapest: Osiris 1999) című, csaknem kétszáz oldalas tanulmányában, Pászka Imre a nagyobb visszhangot kiváltott (főként konzervatív) áramlatok irányába mélyíti el vizsgálódását.

A paletta szélesítése ugyanakkor a vizsgált elitréteg szűkítését is jelenti Pászka számára, minthogy elsősorban az egyetemiek világlátását tanulmányozta. A professzorok konzervatizmusának vizsgálata lehetőséget nyújt egyrészt a modernizáció és tradíció közötti feszültség boncolgatására, másrészt pedig lehetővé teszi az egymást követő tudósnemzedékek szocializációjának nyomon követését. Ez a módszer valóban termékeny, hiszen a múlt századi liberális modernizáció első szervezett bírálójától, a Titu Maiorescu és Petre Carp vezette Junimea körtől egészen a fasiszta Vaskardában kikötött fiatal értelmiségiekig az egyetemi tanárok egész láncolata tartotta napirenden a Nyugathoz fűződő viszony, a felzárkózás és a nemzeti önazonos-

ság megőrzésének és kiteljesítésének – nem kizárólag román – kérdését. Állásfoglalásaik révén tehát a téma bizvást tanulmányozható.

Pászka számára az volt a legfőbb általános cél, hogy az egyetemiek pozícióin keresztül tudja meghatározni azt a szellemi környezetet, amelyben a Nyugat felé való közeledés, a polgári modernizáció félelemkeltő lehetett. Helyénvaló a szerző módszertani megoldása, miszerint a felhalmozott dokumentációt a kultúra-civilizáció antinómiájának vizsgálatával oldja meg. Ezt az ellentétet ugyanis nyomon lehet követni az európai integrációra reflektáló román irodalomban. A junimista kritikát Pászka az „alap nélküli forma” híres-hírhedt Maiorescu-i metaforájával indítja. Ennek lényege az, hogy a liberálisok gyorsított modernizációs stratégiája rövid idő alatt torzszülöttet hozott létre, olyan intézményi keretet, amely káros volt a fejedelemségekbeli környezetben. Nagyon fontos azonban Páskának az a megállapítása, hogy „Maiorescu és Carp lényegében nem a nyugati civilizáció ellen lázadt, hanem annak módja ellen, ahogyan a nyugati – főként francia – modellt utánozták. Érvelésük elméleti háttérében a német filozófia és szociológia organikus államtanról vallott gondolatai álltak” (1999:22). A modernizációnak konzervatív bírálata kiszélesedett, sőt, más áramlatok ideológiáját is átította. Ez az európai konzervatizmus folytatódott a neojunimista C. Rădulescu-Motru részletesen elemzett művében, de a szociológiai iskolaalapító Dimitrie Gusti írásaiban is. Azonban – mutat rá Pászka – „...a modern nyugatos konzervatizmus szkepszisét kifejező irányzat volt az autochtonizmus, amely a Junimea európaibb vonulata mellett Eminescu vonalán a későbbi nacionalista irányzatok számára vált referenciamintává. Az egyik nacionalista-tradicionalista (sămănătorism, gândirism) fogalom ideológiai-teológiai töltete értelmében, a másik a baloldali népi-paraszi poporanizmus-țărănizmus irány” (1999:24). A szerző e valóban helyes eszmefejlődés-diagnózisának megértését jobban elősegítette volna, ha mindkét kötet idézi a „negyvennyolcas” liberálisok érvrendszerét, hogy aztán az olvasó megérthesse a nemzeti költő, Mihai Eminescu dühődt antiliberálisusát. Úgyszintén többet kellett volna idéznie a költő politikai publicisztikáját, amely lényeges hatást gyakorolt a két világháború közötti fiatal román értelmiség legjavára, a vaskárdista mozgalomba besodródott – az e kötetekben is gyakran idézett Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Mihail Polihroniade, Alexandru-Cristian Tell és mások – új nemzedék szellemi-ideológiai irányultságára.

Bár az első világháború, s főleg Nagy-Románia 1918-as megalakulása mélységesen befolyásolta az értelmiségi elitet is, mégis a legnagyobb román történész, Nicolae Iorga által oly élesen, agresszíven meghonosított parasztmisztika tovább élt és terebélyesedett. Ennek fő oka az volt, hogy az 1918 után megerősödött román állam a kultúra révén kívánta etnikailag homogenizálni az új területeket. Autentikusnak viszont csak a román paraszt életéből merített – sămănătorista – kultúra számított. Pászka ugyanakkor jól érzékeli, hogy a kontinuitás mellett új jelenségekkel gazdagodott a konzervatív hivatáselit fegyvertára. Az ősrögösség újabb apostolai, Nechifor Crainic és Nae Ionescu már teljesen szembe fordulnak mindennel, ami a Nyugatot jelenti és „ortodox normatívák mellett, s mintegy ebből következően a románság bizánci-szláv identitásának és küldetésének eszménye mellett állnak ki” (1999:116). A szerzőnek sikerül érzékeltetni azt a bonyolult identitászavart, amely a két világháború között eluralkodott a román elit körében: úgy akartak mindannyian

részt vállalni az új nemzetállam építésében, a „belső gyarmatosításban”, hogy közben egyre feszültebbé tették a történelmi régiók és a központ kapcsolatát, a görögkeleti és a görög-katolikus egyház, a régi és az új nacionalizmus viszonyát, s főként a jobboldali ifjúsági mozgalmak és a hatalom ütközését.

Történelmi-szociológiai munkájában Pászka részletesen is kitér az ifjúsági mozgalmak, az új generáció elemzésére. A szerző hitelesen oldotta meg a fiatal elit identitásának szövegeikben kitapintható válságát. Nehezen követhető azonban a „nonkonformista” jelző használata a fiatal nemzedékre, mert ezen hol a Vaszgárdát lehet érteni, hol pedig az új generáció írástudóit tömörítő „Criterion” kör tagjait. Nyilván a vasfegyelmet, a vak engedelmességet, a buzgó vallásosságot, a másság agresszív elutasítását, a politikai gyilkosság legitimációját hirdető és kultiváló Vaszgárdát csak morbid iróniával lehet „nonkonformistának” nevezni. Szerintem a „Criterion” kört létrehozó fiatal értelmiségiek nyilvános vitáit lehet akár „polgárpukkasztónak” is nevezni. Ez a kör (és a rövid életű, szintén „Criterion” című folyóirat) azonban *indulásakor* sokszínű volt. Azok, akik már gárdisták voltak (mint Emil Cioran) nem jártak el a kör rendezvényeire. S amikor Mircea Eliade, Constantin Noica, Petre Comarnescu, Mihai Polihroniade, Alexandru-Cristian Tell betagoledott a mozgalomba, elpárolgott mind maga a kör, mind pedig annak „nonkonformizmusa”. A többiek: H. H. Stahl megmaradt szociáldemokrata szociológusnak, az író Mihail Sebastian balra, a drámaíró Eugen Ionesco pedig Párizs felé orientálódott.

Mint ahogy írásunk szociológiai folyóiratban jelenik meg, természetes, hogy nagyobb teret szenteljünk a Dimitrie Gusti alapította és vezette Bukaresti Szociológiai Iskolának. Az empirikus szociológia iránti érdeklődés megjelenését Pászka Imre a *Szakitás vagy folytonosság* című harmadik fejezetnek *Az egyetemi ifjúság és a szociológia* című alfejezetében tárgyalja. Mindjárt a fejezet elején úgy vélekedik, hogy a „Gusti nevével fémjelzett monografikus szociológia mögött egyéb tudományos motivációk mellett az 1922-ben kitört diákszavargások álltak, melyek két éven át, de kisebb-nagyobb időközökben azt követően is nemcsak az egyetemek normális működését zavarták, hanem felforgatták az amúgyis törekeny román politikai közéletet is. A cél tehát az volt, hogy valamilyen formában levezzék az ifjúság fölös energiáit, pozitív, nemzetépítő célokra mozgalommá formálják át anarchikus kicsapongásait” (1999:90). A Romániában gyakran összefonódó politikai és hivatáselit valóban megpróbálta a szociológiai terepmunka ilyen irányú, szándékú támogatását, ám ez a maga nemében egyedülálló ötlet és „mozgalom” későbbi fogantatású. Gusti még a Nagy-Románia létrehozása előtt saját szociológiai, etikai és politikatudományi rendszert dolgozott ki, s ebben a monografikus szociológiának nagyon gyakorlati szerepet szánt, mégpedig az átfogó társadalmi reform empirikus adatokkal való alátámasztását. Gusti tevékenységének szerves részét képezte a szemináriumi munka, s rendszere részleteinek a kidolgozásában jelentős szerep hárult tanítványaira, tanársegédeire. Jellemző, hogy a diákszavargások idején az egyetem bezárása ellenére Gusti szemináriuma működött... Ilyen válságos években készítették elő és kezdték el 1925-ben az évente megismételt nyári falukutató munkát, s minden évben felkerestek egy-egy régióra jellemzőnek vélt falut. Az 1925–1931 közötti korszak a Gusti féle monografikus szociológia kidolgozásának és a módszer begyakorlásának időszaka volt. A nyári kutatótáborokba meghívott fiatalok elsajátították a módszert, s

kutatómunkát végeztek. Emellett nem hiányoztak a „faluboldogító” gesztusok sem, de ezeknek többnyire „public relations” jellegük volt. Már csak azért sem lehet a Gusti-féle falukutató táborozást ifjúsági energialevezető módozatnak tekinteni, mert ehhez túl kevesen vettek részt, arról nem is szólva, hogy a „zavargókat” nem is hívták volna meg a kutatásra.

Amikor Dimitrie Gusti elvállalta a Királyi Kulturális Alapítvány vezérigazgatói tisztségét 1934 elején, valóban kezdetét vette a „föls energiák” levezetését célzó „királyi diákcsoportok” szervezése. E csoportoknak Gusti és szociológus munkatársai kifejezetten „social engineering” típusú programot állítottak össze, amelyben a szociológiai adatgyűjtés immár ötödrendű feladat volt. A Királyi Kulturális Alapítvány költségén működtetett diákcsoportok száma évről évre növekedett, hogy 1938-tól, II. Károly személyi diktatúrájának bevezetését követően félkatonai jellegűt öltön. Sőt, az addig önkéntes alapon végzett falumunka 1939-től a Gusti által kidolgozott módszer alapján kötelezővé vált minden fiatal számára egyetemi tanulmányai befejezése után. A diákcsoportok létszámának felduzzasztásával, a falumunka kötelezővé tételével, a félkatonai tábori élet rítusainak bevezetésével II. Károly – és tehát Gusti – csökkenteni akarta veszélyes ellenfele, a román fasizmus térhódítását, ugyanis –figyelmeztet joggal Pászka – „a Vasgárdának is megvoltak a maga falujáró, táborozó, templom- és hidépítő diákcsoportjai” (1999:90).

Mindezek hozzátartoznak a Gusti által vezetett Bukaresti Szociológiai Iskola szervezeti történetéhez, de nem az általuk művelt monografikus szociológiához. A falumunka-mozgalom mellett egyébként mindvégig zajlottak monografikus kutatások is, visszatértek a korábban kutatott falvakhoz és újakat is felkerestek.

Érdekes, hogy miközben II. Károly és Dimitrie Gusti a Vasgárda vonzerejének gyengítésére mindent elkövettek, hogy a diákcsoportok légköre királypártian nacionalista legyen, nem érték el a várt eredményt, amint azt Németh László is megírta nagy vihart kavart *Magyarok Romániában* című útirajzában: a román ifjúságnak „szociológiában Gusti a mestere, politikában a Vasgárda fasizmusával rokonszenvez” (Tanú, 1935: III–IV. 137). Ez a politikai rokonszenv a következő évek folyamán annyira elmélyült, a Vasgárda annyira átszötte a falunevelésre felkészített diákcsoportokat, hogy tevékenységüket maga a király volt kénytelen felfüggeszteni.

Noha e fejezetben a szerző nem tekinti feladatának Gusti rendszere ismertetését, a Gusti által képviselt hivatáselit és az ifjú nemzedék viszonyának taglalását, sok helytálló megjegyzést fűz a rendszerhez is. Kevésbé meggyőző az az – Ovidiu Bădina 1968-as szövegére hagyatkozó – utalása, miszerint a Gusti-iskolában az etnografizmus „involúciós állapota (...) oda vezetett, hogy az empirikus gazdasági-társadalmi kérdéseket háttérbe szorította a néprajz, mint ahogyan arról a Sociologie Românească folyóirat anyagának a többsége, valamint az elkészült »szociológiai monográfiák« is tanúskodnak” (1999:93). A félreértés abból adódik, hogy Bădina mindent etnográfianak tekintett, ami nem volt szűk értelemben vett faluszociológia. A Gusti-iskola nagy és elismert érdeme éppen az, hogy meghaladta az egyoldalú, leíró „ősi kultúra”-mentő etnográfiát, mégpedig pontosan a multidiszciplináris kutatás meggyökereztetésével. Persze, az is igaz, hogy a Gusti-iskolából kisodródott egy vasgárdista csoport, amelynek tagjai, visszautasítva a szociológiát, az etnográfia-t tűzték zászlajukra.

Bár tételesen nem fejti ki, Pászka érzékelteti, hogy a Gusti-iskola fejlődésében kisebb mértékben reprodukálódik az egész román, főként a bukaresti hivatáselit identitásavara, legitimációs válsága Nagy-Románia létrehozásától a második világháborúig. S ez a megállapítás érvényes a „Criterion” csoportra is, noha annak hírneve a maga korában a Gusti-iskoláénál sokkal csekélyebb volt. Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugen Ionesco, Constantin Noica, Henri H. Stahl háború utáni kivételes teljesítménye utólag felértékelte efemer csoportjukat.

Végül hadd állapítsuk meg, hogy az utóbbi évek konzervatizmust elemző szociológiai irodalmát is ismerő és kamatoztató Pászka Imre két könyvével bebizonyította: nem csak a történeti perspektíva termelhet érvényes műveket a román valóságról, hanem a szociológusi is. Véleményem szerint e két kötet fő érdeme az, hogy a szokásos magyar-román kapcsolatkutatói perspektívát meghaladva a szerző a román értelmiséget, bár nem mindig empátiával, de belülről vizsgálja. Erre az ethoszra van szükség a jelzett kutatási program folytatásához.